

BYZANTSKÁ ŘÍŠE

(JIŘÍ MIHOLA)

ÚVOD

Byzantská říše, podobně jako středověké státy evropského západu, má své kořeny v impériu, které vévodilo závěrečnému, avšak úctyhodně dlouhému dějství starověkých dějin. Říše římská, mohutný kolos, ovládající celé Středomoří a zabírající různý podíl území na třech kontinentech - v Evropě, Asii a Africe, je považována, spolu se starověkým Řeckem, u kterého se tolik inspirovala, za kolébku evropské civilizace. Politická situace, dlouhodobá krize, vnitřní nestabilita, kulturní různost obrovského území, stejně jako silný nápor postupujících barbarských kmenů - to všechno vedlo k nezadržitelnému pádu antického Říma a spolu s ním také celého antického světa. Rok 476, ve kterém došlo k sesazení posledního západořímského císaře Romula Augusta náčelníkem germánského kmene Skirů Odoakarem, byl současně chápán jako zakončení dlouhodobé agonie imperia. Symbolický konec jedné slavné etapy světových dějin, však hraje důležitou roli v jejich chronologickém členění, neboť právě tato labutí píseň Západořímské říše je chápána jako dělicí čára mezi světem starověkým a středověkým. Východní část říše se ukázala stabilnější a životaschopnější. Dovedla se vyrovnat s vnitřní krizí, ubránit se útokům nepřátel a prosadit svou další existenci, ale to především díky hluboké, na druhé straně však velmi pozvolné proměně struktury celé společnosti. A tak postupným přerodem někdejší Východořímské říše se na historické scéně objevuje nový společensko politický útvar, později nazvaný Byzantskou říší. Tato říše se stala nejen přímým dědicem antických tradic, ale byla ojedinělým propojením starověkého světa se světem středověkým a její existence končí, možná zase trochu symbolicky, v době, kdy západní Evropa v rámci nastupující renesance obrací znovu svoji pozornost k antice a jejím ideálům. Zachytit komplexní dějiny Byzantské říše, existující více než deset století a zahrnující nezměrné kulturní bohatství, není dost dobře možné na několika málo stránkách. Ale to si autor tohoto učebního textu ani neklade za cíl. Je důležité, aby se čtenář následujících stránek blíže seznámil s nejdůležitějšími událostmi a osobnostmi byzantských dějin, protože jejich prostřednictvím se často má možnost dostat do kontextu celoevropského dění, a tak lépe chápat dějinné souvislosti, o což v dějepise jde především. Pro nás má hlubší proniknutí do byzantských dějin jistě svůj specifický význam. Dnes už asi jen málokdo zpochybňuje, přes eventuální panslovanské ideje, že prostor, v němž se český stát od svých počátků nalézá, je součástí západoevropského kulturního okruhu. Vrátime-li se však ke kořenům naší státnosti, tedy do období Velkomoravské říše, pak musíme uznat, že v tehdejší době zasáhl naše území velmi výrazně právě byzantský vliv, zejména skrze tzv. byzantskou čili cyrilometodějskou misi. K ní dochází v době, kdy Byzanc stojí kulturně nejvýše v evropském prostoru a nachází se v předvečer svého zlatého věku. Vzdělanost byla v Byzanci doma. Protože i v dnešním světě patří k nejdůležitějším a největším hodnotám, určitě nebude od věci hledat inspiraci v dějinách říše jejíž obyvatelé a vládci mluvili především řecky a po celé období trvání byzantské říše se hlásili k dědictví řecké vzdělanosti, sami sebe považovali za Římany (užívali názvu *Rómaioi*, tedy Římané) a dědice římských tradic v novém, křesťanském kontextu. Právě syntéza římské státní formy, řecké kultury a křesťanské víry vytváří nejvýraznější a charakteristické rysy byzantské společnosti. Protože se zde udržely bez zásadních proměn prakticky až do pádu říše, je možné konstatovat, že byzantská společnost zůstala pozdně antickou společností.

K počátkům Byzance.

Odpověď na otázku, kdy vlastně vzniká Byzantská říše, není jednoduchá. Přestože jako samostatný státní celek zřetelně existuje od pádu Západního Říma, proces utváření „byzantské“ společnosti prakticky začíná asi o sto padesát let dříve. Jako nejvýraznější podnět vedoucí nejprve k postupnému odlišování východní části impéria a posléze i k jeho oddělení, se nejčastěji uvádí založení „východního či druhého Říma“, tedy Konstantinopolu. Město nevzniklo na „zeleném drnu“, ale bylo vybudováno na místě někdejší starobylé obchodní osady Byzantion (název Byzantská říše je od ní odvozen, avšak všeobecně je znám a používán až ve 14. a 15. století), vybudované v rámci velké řecké kolonizace probíhající ve Středomořské oblasti v 8. - 6. století př.n.l. Město založil jako svou novou rezidenci císař Konstantin 8. listopadu 324 a po něm bylo také nazváno Konstantinopolis, tedy město Konstantinovo. Velmi brzy se také vžil název Nea Rome (Nový Řím). Konstantinopol se také v mnoha věcech věčněmu městu podobala. Rozkládala se na sedmi pahorcích, byla podobně administrativně uspořádána, podobně jako Řím byla vyňata z administrativní struktury říše a v jejím čele stál zvláštní úředník, praefectus urbi, patřící k nejvýznamnějším hodnostářům říše. Vzhledem k tomu, že Konstantinova vláda z hlediska náboženského představuje nepochybně zásadní zlom v dějinách antického Říma, je v celku logické, že jím založené nové hlavní město bylo od počátku nejvýraznějším symbolem náboženské proměny říše. Město, už 11. května 330 císařem vysvěcené, mělo takřka ideální polohu a to jak z hlediska strategického, tak z hlediska kulturně hospodářského. Vzniklo na hranici mezi Evropou a Asií, v nejužším místě bosporské úžiny, na křižovatce nejvýznamnějších dálkových obchodních cest, pozemních i vodních. Ze tří stran jej chránila voda, pouze ze západu bylo přístupné po souši, avšak chráněné mohutnými hradbami Theodósia II. z 1. poloviny 5. věku, odolávajícími celá staletí nepřátelským útokům. Těch mimochodem opravdu nebylo málo. Dokonce je možné tvrdit, že válka byla jakýmsi průvodním jevem celých byzantských dějin, přestože je zřejmé, že sami Byzantinci dávali téměř vždy přednost diplomatickému úsilí.

Konstantin nebyl prvním vládcem, který uvažoval o přenesení svého sídla do východní části impéria. Caesar snil o Alexandrii nebo někdejší Tróji, Dioklecián pobýval nejraději v Nikomédii. Konstantinovi však nešlo pouze o založení města. To mělo být počátkem jeho široce a velkoryse pojaté administrativní reformy říše, čímž hodlal dovršit administrativní a vojenské snahy svého předchůdce, císaře Diokleciána.

Východořímská říše měla oproti Západu celou řadu specifík. Byla vyspělejší, hustěji zalidněná, odlišovala se větší výrobní čilostí, rozvojem řemesla a obchodu, charakteristickým rysem bylo také těsnější sepjetí měst a venkova, nezanedbatelná byla blízkost Řecku, na nějž Řím vlastně navazoval. Výstavba „nového Říma“ pak znamenala dovršení převahy východní části říše nad západní.

V administrativních a hospodářských reformách pokračoval Konstantin ve šlépějích svého předchůdce Diokleciána, s cílem obnovit říši v její někdejší rozloze a síle, uvědomoval si také nutnost jejího ideologického sjednocení. Právě v otázce říšského náboženství se Konstantinovo pojetí naprosto lišilo, neboť pojítkem se mělo stát křesťanství. Zásadním krokem k vyřešení naléhavého problému bylo zrovnoprávnění křesťanství s ostatními pohanskými kulty. Došlo k němu po známé a rozhodující bitvě svedené roku 312 u Ponte di Mulvio (Mulvijského mostu), kde Konstantin, inspirován svým zjevením, v němž v předvečer bitvy uviděl na obloze ohnivý kříž a kolem něj nápis „in hoc signo vinces - v tomto znamení zvítězíš“, dokázal porazit spoluvládcе Maxentia. V lednu roku 313 pak, společně se spolucísařem Liciniem, vydal proslulý milánský edikt, přesněji řečeno nejprve navrhl toleranční program, který do východních provincií poslal ve formě reskriptu, nikoli výnosu, povolující křesťanské náboženství v celé říši. Podobný dokument, prohlašující křesťany za povolenou sektu, včetně přiznaného práva na vlastní majetek, a to i v případě jeho dřívější konfiskace, končící větou „ut denuo sint christiani - nechť jsou do nynějška křesťany“, vydal

už roku 311 do té doby krutý pronásledovatel křesťanů na východě, císařův zástupce Galerius.

Tak zásadní otázka, jakou je Konstantinův obrat ke křesťanství, dodnes není jednoznačně uspokojivě vysvětlena. Tehdejší křesťanští životopisci pokládají za nejvýznamnější impuls ke změně právě císařovo zjevení a následné vítězství v rozhodující bitvě, a nepochybně o opravdivosti jeho vnitřního obratu, jiní hodnotí vydání ediktu milánského jako krok pragmaticky uvažujícího politika, dobře rozumějícího své době. Jisté je, že se od roku 312 ke křesťanství hlásil a všemožně je podporoval, přičemž ale nikterak nevystupoval proti státnímu pohanskému náboženství či ostatním kultům v říši. Po celou dobu své vlády císař užíval svůj tradiční titul pontifex maximus - nejvyšší velekněz, nerozešel se ani s některými pohanskými představami, od polyteismu se však přikláněl k monoteismu, což potvrzuje fakt, že byl stoupencem monoteistického kultu boha slunce. Vlastní křest přijal až v říjnu roku 337, na smrtelné posteli, byť jeho matka Helena byla křesťankou (mj. se vydala také do Palestiny, kde našla v Jeruzalémě Kristův kříž a v Betlémě založila baziliku Narození Páně).

Spojení s křesťanskou církví ovšem postavilo římský stát před problém, který z výkladů křesťanského učení má uznat za správný. V církvi existovala celá řada dlouhotrvajících sporů o správnou formulaci základních článků víry, tzv. dogmat. Úsilí o jejich jednotný výklad narušoval vznik různých heretických proudů. Rozpor mezi západním a východním pojetím křesťanství se zřetelně projevil v několika sporech. Už koncem druhého století se na Východě vyvinuly dva tzv. monarchistické směry snažící se hlouběji pochopit a osvětlit vztahy v Nejsvětější Trojici, zejména pak mezi Bohem Otce a Synem. Adopciáni vnímali Krista jako člověka naplněného boží silou při křtu v Jordáně. Jako prapůvodce všeho a Boha svou podstatou, uznávali pouze Otce. Modalisté přijímali Krista jako jednu z mnoha forem (modus) jednoho jediného Boha, který se zjevuje a působí jednou jako Otec, podruhé jako Syn a jindy jako Duch svatý. Počátkem 4. století k těmto, církvi samozřejmě zamítnutých, monarchistickým formám přibýlo také učení duchovního správce v Alexandrii - Arius. Arianismus popíral totožnost Kristovy božské podstaty s podstatou samotného Boha a připouštěl jen její podobnost. Také tento přísný asketa, přitom však strhující kazatel, u lidu vážený, se popřením Kristova Božství postavil mimo křesťanství. Aby vyřešil nastalou složitou situaci, pozval císař Konstantin všechny biskupy na všeobecnou, ekumenickou synodu do města Niceje (Nikáia). Zasedání této první říšské synody se zde konalo od 20. května do 25. července 325. Naprostá většina zúčastněných zastupovala Východ, ze Západu přišlo jen 5 biskupů. Živý zájem o diskutovanou problematiku projevil i sám císař, který na synodě pronesl také latinský proslov. Po dlouhých, často vzrušených debatách, zvítězilo stanovisko pravověrné strany. Císař dal poté na vědomí okružním listem, že Arius, který na synodě své učení obhajoval, ale našel jen malou podporu 17 biskupů, a jeho stoupenci byli jako nepřátelé z církve vypovězeni a vypuzeni zejména do Ilýrie a Galie a dal spálit jejich spisy. Na shromáždění se samozřejmě řešily také další záležitosti, například o bezženství biskupů, kněží a jáhnů (do některých krajin se už v této době rozšířil celibát, ale nebyl vydán jako zákon), odsouzen byl také konkubinát atd. Vyobcování církevní představitelé však několik let po konání synody, poté, co formálně vyslovili souhlas s nicejským vyznáním víry, mohli zastávat svá dřívější místa i hodnosti., včetně samotného Aria.

Roku 361 se nakrátko ujal vlády Juliánus, jehož jméno je spjato s přídomek Apostata - Odpadlík. Po toleranci a následném prosazování křesťanství císařem Konstantinem a jeho následovníky se tento vládce zasadil o zvrácení dosavadního vývoje a na území říše se snažil znovu obnovit pohanské kultury na základě současné řecké filozofie. Nově organizované pohanství, chápáno do určité míry jako státní náboženství, napodobovalo strukturu křesťanské církve. Přes rozsáhlou obnovu pohanských chrámů, včetně navrácení konfiskovaných statků a výrazné preferování pohanů vůči křesťanům (jedním z netvrďších opatření byl edikt zakazující v křesťanských školách čtení klasických, tedy pohanských autorů, jejichž znalost

však byla bezpodmínečně nutná pro úřední kariéru), se ukázala Juliánova snaha o obnovení kultu předků jako iluzorní. Císař podlehl zranění v jedné z běžných, nevýznamných vojenských potyček koncem června 363 a jeho nástupce Joviánus vyhlásil za svou politickou zásadu naprostou náboženskou toleranci, bez jakýchkoliv perzekucí vůči jinověrcům.

Z hlediska dalšího vývoje Východu je nepřehlédnutelné období vlády Theodósia I. Velikého (379 - 395). Říše byla v této době vystavena náporu gótských kmenů, zejména Vizigótů, usazených v Thrákii a Ostrogótů, usazených v Panonii. Krátce před Theodósiovým nástupem na trůn byla v létě 378 s Góty svedena u Adrianopole těžká bitva, která však skončila naprostým fiaskem římského vojska, jehož dvě třetiny zůstaly ležet na bojišti, včetně císaře Valense. Vláda Theodósia zahrnovala několik zásadních mezníků v dosavadních dějinách římské říše. Jelikož měl císař velký zájem na náboženské jednotě říše, především také na uklidnění ariánských zmatků, svolal roku 381 do Konstantinopole druhý všeobecný koncil, který přispěl k jistému uklidnění sporů v nauce o Nejsvětější trojici. Křesťanství se pod přísným císařovým dohledem poprvé proměňuje z původně tolerovaného na preferované, oficiální státní náboženství. Theodósios odmítl pohanský titul pontifex maximus (nejvyšší velekněz), do té doby zcela samozřejmou část titulatury římských císařů. Pohanské chrámy byly zavírány a jejich majetek konfiskován, zákonem byly zapovězeny všechny pohanské oběti a pronásledovány také všechny projevy ariánství jako heretické. Za jeho vlády se naposledy, roku 393, konaly olympijské hry. Theodósios byl také posledním císařem, který soustředil vládu nad celým římským impériem v jedinných rukou. Po jeho smrti roku 395 převzali vládu synové Arkadios (východní část) a Honorios (Západ). Právě tato doba je vlastním počátkem rozkladu západořímské části. Tato pomyslná hranice mezi Západem a Východem už v podstatě natrvalo od sebe oddělila společnost římskou a byzantskou, z hlediska kulturně náboženského pak římskokatolický civilizační okruh a ortodoxní sféru.

V 5. století otrásly jednotou říše další, tentokrát christologické spory neboli spory o Kristovu podstatu. Důležitou roli v těchto sporech sehrál především konstantinopolský patriarcha Nestorios. On a jeho přívrženci nesouhlasili s dogmatem o nedělitelnosti božské a lidské podstaty Krista. Z toho vyvodili závěr, že Maria se nemá nazývat Bohorodičkou, nýbrž pouze Kristorodičkou, neboť porodila pouze člověka Ježíše. Nestoriovi se dokonce podařilo získat na svou stranu samotného císaře Theodosia II., kterého následně přiměl k tomu, aby spolu se západořímským vládcem Valentianem II. svolali koncil. Třetí ekumenický koncil se konal v Efesu, v létě roku 431. Výsledkem jeho zasedání bylo většinové schválení dosavadního učení a Nestorios byl poslán do vyhnanství v Horním Egyptě, kde později zemřel. Theodosiovu vládu, zahrnující téměř celou první polovinu 5. století, poznamenalo nebezpečí, které bylo ještě horší než nápor germánů. Na římskou půdu totiž ze vzdálených stepních oblastí střední Asie vpadly kmeny kočovných Hunů, kteří se pod vedením svého náčelníka Attily staly postrachem celé Evropy. Přezdívkou obávaného náčelníka „bič boží“ zřejmě dostatečně vyjadřuje, že nájezdy Hunů bývaly velmi kruté a ničivé. Východořímská říše se snažila vyjednat s Huny mír výměnou za obrovský roční tribut, ani tato okolnost však zcela nezabránila kočovníkům. Samotnou Konstantinopol, jejíž počet obyvatel se v této době odhadoval na 400 000, před nepřítelem zachránily mohutné hradby.

Přes nejistotu, způsobenou vnějším nebezpečím, lze konstatovat, že území východní římské říše se v této době vyznačovalo mnohem větší stabilitou než část západořímská, k jejíž další destabilizaci nepochybně přispělo dvojnásobné vyplenění „věčného Říma“, od Vizigótů roku 410 a od Vandalů roku 455. Důležitým počínem významného vládce a politika Theodósia II. byl impuls k vydání sbírky zákonů, nazvané Codex Theodosianus, utříděný do 16 knih roku 438 slavnostně vyhlášený za jediný oficiální zákoník platný pro celou říši. Vytvářel normy společenského života, ale též ovlivnil pozdější barbarské zákoníky. Stal se v podstatě prvním oficiálním svodem římského práva, neboť do té doby sestávalo totiž římské právo z jednotlivých zákonů, císařských nařízení a ediktů. Všechny tyto jednotlivé díly práva

od Konstantinovy doby bylo nutné přezkoumat či upravit, protože mnohá ustanovení zastarala a některá si dokonce vzájemně odporovala. Pokračovala také intenzivní helenizace veřejného života. Vedle oficiální latiny se do popředí stále více dostávala němčina. Velký důraz byl kladen rovněž na vzdělání. Theodosiova manželka Athenais Eudokia měla významný podíl na tom, že roku 425 vznikla v Konstantinopoli vysoká škola a to jako instituce naprosto světská (studium teologie na ní nebylo vůbec zavedeno!). Hlavním úkolem školy na níž se mělo přednášet latinsky a řecky byla výchova budoucích státních úředníků.

Zřetelný rozdíl mezi západem a východem byl znát také v hospodářské oblasti. Obě části říše zasáhla krize, avšak hlouběji západ, kde došlo k téměř úplnému rozpadu městské výroby, stejně jako k silnému narušení zemědělství. Na východě se dařilo především výrobě textilií, zejména v Maloasijské oblasti, Sýrii, Palestině a Egyptě. Velká městská centra, stejně jako přístavy, byla především centrem vysoce rozvinutých řemesel a obchodu. Počínaje Konstantinopolí, která byla pro svou výhodnou polohu známa jako „zlatý most mezi východem a západem“, přes Soluň, Théby, Korint až po Efesos, Smyrnu či Nikáiu. Řemeslná výroba se odehrávala především ve státních dílnách (ergasteriích), kde se vyráběly hlavně zbraně a některé luxusní zboží. Pracovali v ní otroci, námezdní dělníci a řemeslníci, kteří však byli závislí na státu, který řemeslnou činnost monopolizoval. Museli platit daně a konat služby pro stát. Na zemědělských pracích se otroci podíleli jen málo. Nejvíce byla zastoupena, vedle velkých latifundií, vrstva drobných svobodných rolníků. Také rolníky zatěžkávaly daně, poplatky církvi, veřejné práce a povinnost stavět odvedence.

Vláda Justiniána I. a jeho úsilí o znovudobytí oblastí západořímského císařství.

Kdyby bylo možné připomenout v dějinách Byzance pouze jediného panovníka, určitě by byl vzpomenut právě císař Justinián I. (527 - 565). Jeho dlouhá vláda začala v době, kdy západořímská říše již několik desetiletí neexistovala, poté, co byl roku 476 z tamního trůnu sesazen vůdcem Skirů Odoakarem mladičký vládce Romulus Augustulus, aby se tak uzavřela dlouhodobá agónie říše. Na Justiniánovu vládu je zcela po právu nahlíženo jako na nejvýznamnější dějinnou etapu raného byzantského období. Byl to právě tento císař, který se jako vůbec poslední snažil obnovit politickou a geografickou jednotu někdejšího impéria. Přestože se mu tyto odvážné plány nepodařilo uskutečnit zcela, je prokazatelné, že za jeho vlády dosáhla Byzanc největšího územního rozvoje (viz mapa). Kromě toho se také rozvíjela stavební i umělecká činnost, došlo k reformě státní správy i armády, církev byla podřízena císaři. Na veskrze úspěšně vládě se až do své smrti (r. 548) velmi významně podílela Justiniánova manželka Theodora.

Císař měl velké štěstí na vynikající vojenské velitele (zejména Belisarios a Narsés). V severní Africe a Itálii vedl války jejíž cílem bylo znovuzískání ztracených pozic dřívějšího nerozděleného římského císařství. Vojenské zájmy na západě však vedly k dočasnému oslabení východních hranic. Tam bylo nutné chránit říši zejména proti Peršanům, ale sílily také vpády Slovanů do nitra Balkánu, aby posléze v 6. a 7. století osídlovali Thrákii, Makedonii, Dalmácii, Istrii. Také na Peloponésském poloostrově vznikaly slovanské enklávy zvané Sklavinie a odtud podnikali Slované výjezdy na ostrovy v Egejském moři. Vedení válek mělo pochopitelně za následek finanční vyčerpání říše, což bylo kompenzováno zvýšenou daňovou zátěží pro obyvatelstvo, které se bouřilo. Během Justiniánovy vlády vypukla celá řada povstání městského i venkovského obyvatelstva, v centru říše i v provinciích. Hlavními představiteli bouří proti císaři byly organizace svobodných občanů jednotlivých čtvrtí, tzv. démy, které zastávali úlohu lidového shromáždění pro hospodářské a politické záležitosti. Tyto démy se spojovali v tzv. fackie, tedy církové strany, jenž se dělily podle barev na modré, zelené, bílé a černé. Tyto „strany“ se shromažďovaly v městském

cirku, hipodromu, který kromě politických záležitostí sloužil jako tehdejší zábavní centrum. Nejvýznamnější postavení měli „modří“, zastupující zámožné cařihradské obyvatele, měšťskou a velkostatkářskou aristokracii, senátorský stav a „zelení“ k nimž náleželi řemeslníci, obchodníci a námořníci. Spory mezi jednotlivými stranami v cirku často vyústily až k pouličním bojům a znamenaly také ohrožení pro císařský trůn. Z těchto vnitřních nepokojů říše se do dějin nejvíce vepsalo povstání „Niká!“ (Zvítězí!), nazvané podle hesla povstalců, které vypuklo v hlavním městě říše roku 532. Svůj počátek mělo v bitkách v hippodromu, které vyvolali přívrženci Modrých a Zelených. Odsouzení sedmi hlavních výtržníků k trestu smrti však původně zneprátené strany spojilo v požadavku omilostnění dvou odsouzených, kterým se podařilo uprchnout do chrámu. Rozbouřené davy řádily po městě, vykřikovaly proticísařská hesla a žádaly odstoupení některých nenáviděných ministrů. Při pustošení města nebyl uchráněn ani hlavní konstantinopolský chrám Hagia Sofia - bazilika Boží moudrosti, který musel být nově vystavěn. Císaři Justiniánovi se uprostřed zkázy podařilo jen s námahou uprchnout do paláce. Před rozvášněnými davy chtěl uprchnout z města, ale tomuto jeho plánu zabránila manželka Theodora (krásná, statečná a inteligentní šéfka byzantské tajné policie, podle pověsti o jejím mládí nazývána také nejúspěšnější děvka v dějinách), která na něm vyžadovala použití armády proti povstalcům. Následovalo velmi tvrdé, krvavé potlačení povstání, kterému padlo za oběť asi třicet tisíc lidí, Modrých, Zelených i nestranných. Justiniánův majestát byl tímto krokem nejen zachován, ale ještě posílen.

Bezprostředně po potlačení vzpoury přistoupili císařští architekti a stavebníci k obnově zpusťšeného Konstantinopolu. Chrám Boží Moudrosti (Hagia Sofia) byl (během pěti let!) nově vystavěn a to v takové nádheře, že užaslý císař nad velkolepým dokončeným dílem neváhal prohlásit v narážce na proslulý chrám Židů v Jeruzalémě: „Šalamoune, dnes jsem tě překonal!“ Určitě je možné konstatovat, že raně byzantská společnost Justiniánovy doby dosáhla největšího rozkvětu v oblasti kultury a umění. Unikátní díla tehdejší architektury neměla ve světě obdoby. Charakteristickým znakem tehdejších staveb bylo spojení orientálních prvků s anticko-klasickým stylem. Aplikace orientální kopule na čtyřhran (tedy tvar starokřesťanské baziliky) je možné značit jako vyvrcholení tehdejší architektonické techniky (byzantský sloh bývá často nazýván slohem ústřední kopule). Stavitelem té doby zachytil ve svém díle „O stavitelství“ význačný historik Prokopios Caesarejský.

K důležitým počínům Justiniánovy vnitřní politiky je třeba připočítat také vydání nového zákoníku. Nazýval se „Soubor občanského práva“ (Corpus iuris civilis) a tvořily ho čtyři části: Justiniánův kodex, tedy soubor již dříve vydaných zákonů římských císařů, Digesty, které byly sborníkem názorů a výroků významných právníků, Instituce, čili příručka o římském právu a Novely, zákony vydané za Justiniánovy vlády v období 534 - 569. Novely byly sepsány již v řečtině, zatímco ostatní tři části zákoníku latinsky.

Novou, avšak důležitou a charakteristickou složkou byzantské civilizace, která našla své opodstatnění i v zákonodárství, se stal císařopapismus. Toto označení pro splynutí nejvyšší státní a církevní moci do rukou jedné osoby, tedy císaře, připodobnilo Byzanc dřívějšímu římskému císařství, kde vládce zastával rovněž funkci nejvyššího kněze (pontifex maximus). Toto pojetí podtrhávalo harmonickou spolupráci mezi panovníkem a patriarchou s cílem blaha pro celou říši, zároveň se jednalo o jedno z nejvýraznějších odlišení vůči západní Evropě. (To i přesto, že ideál často zůstal pouhým ideálem a ke konfliktům mezi císařem a patriarchou docházelo). Teorie císařopapismu umožňovala císaři legitimně zasahovat do organizačních a administrativních záležitostí církve, svolávat koncily a předsedat jim, dosazovat či odvolávat patriarchu, měnit rozsah diecézí. Přes různé výsady v rámci liturgie, však císař zůstal laikem. Justinián I. proslul jako horlivý zastávce a šířitel křesťanské víry, postaral se o vymýcení pohanství. K jinověrcům dovedl být také patřičně krutý. Jeho přísná opatření postihovala zejména židy. V zákoníku stálo: Židé nebudou požívat žádných poct.

Jejich postavení budiž odrazem nízkosti, již si zvolili a přáli.“ Tímto ustanovením se řídilo ve středověkých dějinách posléze mnoho panovníků, kteří rozptýlené židovské obyvatelstvo pronásledovalo jako ty, kteří zabili Krista a jako takoví jsou schopni jakéhokoliv zločinu. Proto jim byly dávány za vinu politické, hospodářské i sociální problémy.

K hospodářským zájmům justiniánovské doby patří určitě přenesení bource morušového do Byzance. Jeho vajíčka prý přinesli v dutých holích z Asie do Evropy dva mniši - misionáři. Výroba přírodního hedvábí se stala státním monopolem a přinášela vydatné zisky do státní pokladny, zároveň poškozovala dosavadní zprostředkovatele obchodu s hedvábím, zejména Peršany.

Rozlehlá a vzkvétající území Byzantské říše zasáhla také celá řada přírodních katastrof. Mnohá města zasáhla ničivá zemětřesení, zemědělství citelně zasáhla velké sucha, jindy zase nálety kobylek. Obyvatelstvo samotné pak nejvíce postihla epidemie dýmějového moru, jenž se ve čtyřicátých letech 6. století velmi rychle rozšířil po Východě. Podle zpráv tehdejších historiků se jen počet obyvatel hlavního města snížil o více než polovinu. Velké ztráty po opakujících se epidemiích znamenaly silné otřesy pro hospodářství.

Výsledkem vlády císaře Justiniána I. bylo obnovení impéria na všech březích Středozemního moře, které bylo možné znovu nazývat mořem římským (mare Romanum), kterému však chyběl, přes všechny snahy, silný hospodářský a společenský základ. Říše, stále ohrožovaná vnějšími nájezdy, především perskými z východu, brzy ztrácela, to, co se Justiniánovi podařilo vydobýt. Už jeho nástupce Justin II (565 - 578) ztratil četná území, což zvláště platilo pro vzdálenější země říše, včetně Itálie, kde zůstalo byzantské panství omezeno na tzv. ravenšský exarchát. Za to, že celkové ztráty nebyly ještě mnohem výraznější, vděčila Byzanc své obratné diplomacii, které se podařilo trvajícím perské nebezpečí po sjednání míru alespoň oddálit.

Raně středověká Byzanc - proměny společnosti, arabská hrozba a ikonoklasmus.

Vezmeme - li v úvahu klasickou chronologii světových dějin, pak se může zdát název této kapitoly poněkud matoucí. Avšak až do nástupu císaře Hérakleia jsme v Byzanci svědky procesu, který můžeme charakterizovat jako rozpad pozdně antické společnosti, kterou postupně nahradily zárodky nové, feudální společnosti. Během 7. století přestal existovat velkostatek otrokářského typu, který vystřídali většinou drobní svobodní vlastníci půdy. Začala se také utvářet velkostatkářská šlechta feudálního typu. Nejvýznamnějším pramenem pro poznání utvářející se raně středověké byzantské společnosti v 7. a 8. století je Zemědělský zákon (nómon georgikos), vydaný koncem 8. století. Obsahoval různá ustanovení, popis nástrojů a jejich využití, tresty pro zloděje, pozornost byla věnována ochraně dobytka, ale také sociálně právním vztahům, rozvrstvení byzantského venkova, kde základní skupinu obyvatelstva tvořili svobodní rolníci, další námezdní pracovníci, zmíněni jsou také otroci jako nejnižší složka.

Císař Heraklios (610 - 641) vystřídal, lépe řečeno sesadil z trůnu krvelačného tyрана Foku, kterého vydal pomstě lidu a stal se zakladatelem poslední byzantské dynastie římského původu. V rámci státní správy se podařilo spojit civilní správu s vojenskou administrativou a zavést nové správní útvary, tzv. themata. (Název thema dříve znamenal pojmenování vojenského oddílu.) Tyto reformy umožnily vznik nové skupiny svobodného obyvatelstva - vojínů (stratiótů), kteří byli za své vojenské služby odměňováni pozemky, z nichž nemuseli odvádět státu žádné daně. Jejich povinností bylo, v době nebezpečí, bránit území, stavět pěší vojsko i jízdu. Několik themat vzniklo v Malé Asii a na Balkáně. Změny ve státní, hospodářské a vojenské organizaci přinesly své ovoce v podobě vítězství nad tradičním soupeřem, nad Peršany roku 627 u Ninive, čímž byla moc Sasánovců zcela otřesena a byli donuceni k míru.

Další vývoj zkomplikovaly opětovné dogmatické spory s oblastmi kde převládali monofyzité (hlavně Egypt a Sýrie), kteří učili, že Kristus měl pouze podstatu božskou, nikoli lidskou. Neuzavřenou problematiku překryly obavy z dalšího vnějšího nebezpečí - tentokrát jím byli Arabové. Základy jejich pevné politické a náboženské jednoty se podařilo položit právě v první polovině 7. století proroku Mohamedovi, který byl zároveň talentovaným politikem i vynikajícím vojevůdcem. Právě provincie, které se ocitaly v christologických sporech s konstantinopolským patriarchou, nekladly novému nepříteli žádný odpor. Arabové tak velmi snadno během 7. století připojili severoafrické provincie, mezopotámskou oblast, Sýrii a také některé ostrovy v Egejském a Středozezemním moři. Arabský nápor, podpořený četnými úspěchy, se zaměřil také na hlavní město Byzance. Cařihrad (tak nazývali Konstantinopol) byl obléhán roku 655 a jeho uhájení stálo obránce značné vypětí. O vážnosti tehdejší situace svědčí mimo jiné i to, že císař Konstantin II. dokonce přemýšlel o tom, že by učinil centrem své říše znovu Řím. Jako poslední z byzantských císařů věčně město také navštívil, ale svým stálým a hlavním sídlem jej nakonec nečinil. Arabové však nebyli jediným nebezpečím. Ze severu ohrožovaly Byzanc vpády Slovanů, které navazovaly na podobná „tažení na Balkán“ již z počátku 6. století. Přestávaly fungovat tradiční zbraně proti Slovanům - silné hradby a pokusy o znepřátelování slovanských kmenů navzájem. Koncem 6. století obsadili Slované území před Cařihradem v následujícím, 7. století pokračovaly jejich výboje úspěšně ještě těsněji k hlavnímu městu a jižněji až na Krétu. Slované obsazená území se stala základem pozdějších slovanských středověkých států na Balkáně. Do oblasti v pramenech nazývané Sklavinie (zahrnující Thrákii a Makedonii) byl císař nucen podniknout vojenskou výpravu, poté, co se podařilo odrazit roku 678 Araby od Konstantinopole. K pokoření Arabů došlo hlavně zásluhou vynálezu tzv. řeckého ohně, jenž se skládal ze směsi síry, smolných třísek, koudelky, hašeného vápna a v té době vzácně využívané ropy. Tato zbraň, využívaná především v námořních bitvách byla hlavní příčinou byzantské neporazitelnosti.

Po přechodném období na konci 7. a začátku 8. století kdy se na císařském stolci rychle vystřídalo několik panovníků, vyšel z bojů o trůn nakonec vítězně představitel maloasijské vojenské šlechty Leon (Lev) III. Syrský (717 - 741), zakladatel Isaurijské (syrské) dynastie. Na severní hranici mu mezitím vyrostl silný nepřítel, kterého nebylo možné přehlížet - Bulhaři. Navíc nabyly intenzitě nápor Arabů, který neustal ani po jejich opětovném odražení z blízkosti hlavního města roku 718 a naopak dosáhl svého vrcholu. (Krátko předtím se po porážce Vizigotů r. 711 Arabové dostali na Iberský - Pyrenejský poloostrov. Vzdělaný panovník, zastávající zásadu, že nejlepší obranou je útok, se však silicimu náporu ubránil. Podnikl také kroky k vnitřnímu posílení říše, zejména v oblasti zákonodárské, která se od doby Justiniana I. příliš nezměnila. S vládou Leona III. je však také spjat začátek dalších, dlouhotrvajících nepokojů v náboženské oblasti. V ikonoklasmu čili obrazoborectví lze zřetelně vystopovat společensko hospodářské a ideologické rozpory doby. Silná pozice cařihradské šlechty začala být ohrožena zejména vzrůstem vlivu vojenské provinciální šlechty, což vedlo k bojům o moc, na druhé straně docházelo k postupnému znevolňování svobodných rolníků ať ze strany státu nebo od jednotlivých feudálů. Vyústěním silicích společenských tlaků se stalo právě obrazoborectví - nejvýznamnější a nejmohutnější forma hereze, která se stala ústředním fenoménem své doby. K této problematice je nutné připojit také tzv. paulikiánství a hnutí Tomáše Slovana, neboť všechny tyto odrazy vnitřní situace Byzance měly společného jmenovatele a prolínaly se v nich náboženské a sociální otázky. Státní pokladna, vyčerpaná trvalými náklady na obranu země, potřebovala nový zdroj příjmů. Obrazoborecká ideologie výborně zdůvodňovala možnost sekularizace církevního majetku, zejména pak klášterního jmění. Byla též reakcí proti bohatým a zahálčivým mnichům, jejichž bohatá církevní latifundia nebyla ani zdaleka ohrožena územními ztrátami jako latifundia světská. Ostrý boj byl namířen proti uctívání obrazů (ikonodulství) a ostatků svatých. Obtížně

je možné posoudit, jak silně se na ikonoklasmu projevil vliv z židovských a islámských oblastí, kde bylo zapovězeno zobrazování živých bytostí. Leon III., nejradikálnější představitel obrazoborectví, vydal dokonce edikt proti kultu obrazu i proti uctívání ostatků, čímž započal systematické odstraňování obrazů, mozaik ikon i knih. V jeho šlépějích pokračoval také jeho nástupce Konstantin V. (741 - 775). Ten zašel tak daleko, že na cařihradské synodě (setkání vysokých církevních hodnostářů v čele s cařihradským patriarchou) ikonodulství prohlásil za modloslužbu, zakázal však svévolné ničení uctívaných předmětů. Za jeho vlády byla zkonfiskována značná část církevního majetku, kláštery byly rušeny (mniši vyháněni a někteří dokonce nuceni k svatbám s nevěstkami) a následně využívány jako kasárna. Záležitostmi, které se staly terčem obrazoboreckého hnutí se zabýval Nikajský koncil konaný roku 787 jako v pořadí již sedmý ekumenický. Zasloužila se o něj žena na trůně, císařovna Iréné (Irena, 797 - 802). Její snaha ale přišla poněkud pozdě, poněvadž v církevní oblasti se díky obrazoborectví prohloubilo odcizení Byzance a latinského Západu. Toto se projevilo také v politické rovině, neboť Západ vládu ženy, byť se jednalo o vládu regentskou za nezletilého Konstantina VI., neuznával. (Později se císařovna dostala s Konstantinem do konfliktu, nechala jej sesadit a oslepit a převzala do svých rukou vládu se všemi pravomocemi. Mezitím však na hod Boží vánoční roku 800 v římské svatopetrské bazilice vsadil císařský diadém na hlavu franckého krále Karla Velikého papež Lev III. Postavení císařovny mohl zachránit politický sňatek s Karlem Velikým, ke kterému však již nedošlo, neboť v Konstantinopoli vypuklo povstání, které císařovnu svrhlo z trůnu.) Uctívání ikon bylo sice znovu oficiálně povoleno, i když v umírněné podobě, úplně se obnovilo až v druhé polovině 9. století, do té doby je možné hovořit spíše o doznívání ikonoklasmu. Zejména v maloasijských oblastech říše se v 8. a 9. století rozšířilo tzv. paulikiánské hnutí, vzniklé již koncem 7. století v Arménii. Pod zástupným problémem nábožensko - dogmatického nesouhlasu s církví byla ukryta především rostoucí nespokojenost rolnictva se svým znevolňováním. Paulikiáni žádali obnovení ranně křesťanské církve, přičemž vedle rovnosti náboženské žádali také rovnost sociální, odmítali také jakékoliv zobrazování. Marnost jejich snah a znovunastolení uctívání obrazů v Byzanci přimělo asi pět tisíc ozbrojených rolníků k odchodu z Byzance na arabské území, kde založili náboženskou republiku. Z hlavního centra, města Tefriky, mělo být toto hnutí šířeno dále po Malé Asii. Po své porážce na tomto území přešli někteří paulikiáni do Thrákie, aby se později připojili k dalšímu heretickému hnutí, bogomilů, na Balkáně.

Útlak rolníků byl také hlavní příčinou povstání Tomáše Slovana, které v letech 821 - 823 zachvátilo oblast Peloponésu i Malou Asii. Tomáš Slovan, kterému se po útěku k Arabům podařilo získat vydatnou podporu maloasijského obyvatelstva, se nechal korunovat jako císař Konstantin VI.. Po uskutečnění několika reforem a vybudování silné armády se rozhodl dobýt Cařihrad, přičemž počítal s podporou slovanského obyvatelstva žijícího v Thrákii a Makedonii, kam se s vojskem přeplavil. Z kritického ohrožení se byzantský vládce Michael II. dostal až díky pomoci bulharského chána Omurtaga, který se zasloužil o porážku větší části povstaleckých jednotek.

Vnější a vnitřní problémy, které zasáhly Byzanc v období od 7. do poloviny 9. století s sebou přinesly úpadek obchodu, vzdělanosti a pokles městského obyvatelstva, takže je možné hovořit o „temném období“ byzantských dějin. S doznívajícími spory o uctívání obrazů se skončilo roku 843 na církevním sněmu v Cařihradě, svolaném císařovnou Theodorou, kde bylo obrazoborectví odsouzeno tak rozhodným způsobem, že se s tím museli smířit i nejzatvrzelejší přívrženci. Církevní majetek, konfiskovaný v předešlých dobách však zůstal v držení šlechty.

Byzantský zlatý věk.

Překonání vleklé vnitřní společenské a duchovní krize umožnilo zahájení epochy největšího rozmachu byzantské společnosti, který se projevil ve všech oblastech politického, hospodářského i kulturního života. Byzanc znovu přešla do ofenzívy a postupně se jí podařilo získat zpět velkou část ztraceného území. Období „zlatého věku Byzance“ bývá nejčastěji spojováno s nástupem Makedonské dynastie. Poznatky z bádání v posledních desetiletích však zřetelně dokumentují, že základy nového rozmachu Byzantské říše položili již představitelé Frygické dynastie, konkrétně Císař Michal III. (842 - 867), za kterého v době nezletilosti zastávala regentskou vládu jeho matka Theodora. Pro naše dějiny a také dějiny střední a východní Evropy má osobnost tohoto císaře význam, neboť to byl on, kdo se zasloužil roku 863 o vyslání soluňských bratří, Konstantina a Metoděje na Velkou (vzdálenou) Moravu. Žáci a následovníci slovanských věrozvěstů po svém vyhnání z Velké Moravy působili především v oblastech jihovýchodní Evropy. Významnou měrou se podíleli na christianizaci balkánských států a Kyjevské Rusi. Význam byzantské mise je podtržen především faktem, že Byzanc této doby stála z evropských zemí kulturně nejvýše.

Díky spisu Konstantina Porfyrogenneta vešel Michael III. do historie s nelichotivým přizviskem „opilec“. Pozdější císař z makedonské dynastie ho vylíčil jako vladaře neschopného, propadlého vášním a neřestem, který pošetilým rozhazováním veřejných prostředků dovedl stát na hospodářské dno. Avšak císařský autor ve svém spise obhajoval spíše nástup zakladatele Makedonské dynastie Basileia I. jako politicky nezbytný k záchraně říše, neboť tento si dopomohl k trůnu vraždou svého předchůdce. Některá ve spise uvedená negativa měla reálný podklad, ale opomenut zůstal podíl císaře na úspěšných vojenských taženích nebo že v období jeho vlády sílí význam konstantinopolského patriarchátu, stejně jako diplomatické aktivity Byzance, podpořené misijní činností. Rostla vzdělanost, na vedení státu spolupracovala celá řada vynikajících osobností z řad učenců či diplomatů, které se zasloužili o položení základů k následujícímu mocenskému i kulturnímu rozkvětu říše. Objevily se však také nové rozpory mezi Byzancí a Římem, personifikované silnými osobnostmi papeže Mikuláše I. a konstantinopolského patriarchy Fótia. Tyto spory vyvrcholily roku 867 roztržkou, tzv. prvním schizmatem mezi církví západní a východní, která ještě nebyla definitivní. Na druhé straně, díky teologickým svárům, je možné hovořit o intelektuální renesanci císařství, spojené navíc s významným podílem na evangelizaci Slovanů

Za císaře Basileia I. (Vasil, 867 - 886), zakladatele makedonské dynastie, začala Byzanc naplno prožívat období „zlatého věku“. Prohlubovala a upevňovala se feudalizace říše, stabilizovala se vnitropolitická situace a úspěšná byla také zahraniční politika. Bagdádský chalífát se v tomto období nacházel v rozkladu, a tak se byzantská armáda nejen úspěšně vyrovnala se slábnoucími arabskými útoky, ale z muslimské náruče byla vyrvána Arménie, východní část Malé Asie i syrská Antiochie. K významným činům jeho vlády je třeba také přičíst revizi a aktualizaci byzantského práva. Na toto úsilí navázal také jeho nástupce Leon VI., v jehož době vznikla rozsáhlá právní sbírka Basilika, která se stala pevným základem státní administrativy. Opět byl nucen bránit říši proti arabským útokům, ke kterým se navíc přidal nápor Bulharů, jejichž říše za krále Simeona dospěla k vnitřnímu rozkvětu i územnímu rozvoji. Symeon dokonce aspiroval na byzantský trůn a nechal se titulovat jako císař Bulharů a Římanů. Vzorem úspěšného vojenského císaře byl Romanos I. (Roman, 920 - 944), jehož vojsko proniklo až do mezopotámské oblasti nacházející se na území abbásovského chalífátu.

Konstantinos VII. Porfyrogenetos (912 - 959, zaujme většinou už svým přídomkem, který znamená „v purpuru zrozený“), byl nepochybně jedním z nejvzdělanějších mužů na byzantském císařském stolci. Důležitými prameny jsou jeho poznámky o Slovanech. Vzdělání dal tento panovník přednost před vládními záležitostmi. Sepsal řadu pojednání o správě říše (De thematibus, De administrando imperio, De caeremoniis).

Předzvěsti křížových výprav se staly boje s Araby za Nikefora II. Foky (963 - 969), kdy vzájemné střety křesťanství a islámu získaly charakter svaté války, boje věřících proti nevěřícím. Úspěšnější byla byzantská strana, které se podařilo rozšířit državy o severní Sýrii až k Libanonu a Eufratu. V domácí politice se však vládce dostal do sporu s duchovenstvem, neboť zakázal zakládání nových klášterů, šlechtě se znelíbil svými zákony na ochranu sedláků a všem společně tím, že zvyšoval daně, jež byly tvrdě vymáhány. Stal se obětí spiknutí, které vedl jeho nástupce a vzdálený příbuzný Johannes Tzimiskes (969 - 976). V této době pronikl byzantský vliv do vzdálené západní Evropy, když byla velmi vzdělaná byzantská princezna Theofano provdána za císaře Otu II. (roku 972) a nemalou měrou se na tamním otonském císařském dvoře podílela na tzv. otonské renesanci.

K nejslavnějším panovníkům v dějinách Byzance náležel nepochybně Basileios II. (Vasil, 976 - 1025), později popravy nazývaný Bulharobijce, když roku 1014 u Strymonu rozdrtil vojska bulharského krále Samuela, ovládl celé bulharské území a rozdělil je na dvě thémy a začlenil do říše. Bulharský stát zažíval před rozhodujícím střetnutím období nového mocenského rozmachu, neboť Samuelovi se podařilo prakticky obnovit říši Simeonovu, její nové mocenské centrum se ale nacházelo na západě Balkánu, v Ochridu, kde také sídlil patriarcha, protože východní hranice ohrožovali Pečeněhové. Po porážce od Byzantinců se Bulharům podařilo obnovit svou samostatnost až po sto padesáti letech. Dobový kronikář zachytil také důmyslnou krutost, se kterou postupoval vítězný císař vůči Bulharům. Téměř 15000 zajatců nechal oslepit, popřípadě ještě jinak zmrzačit, pouze každému stému nechal alespoň jedno oko, aby mohl vést ostatní spolubojovníky. Basileos II. se musel hned na počátku své vlády vypořádat s domácí opozicí, možná proto zůstal po celý život především vojákem a pohrdal stejně přepychem svého dvora, jako vzdělaností, přestože byl vnukem vzdělaného Konstantina VII.. Zvláštnosti tohoto velikána byzantských dějin zachytil velmi zajímavým způsobem vzdělaný filozof a mnich Michael Psellos, narozený v Nikomedii a vychovávaný za podpory Konstantina IX. v Cařihradě, ve svém nejznámějším spisu Chronografie, zachycujícím historii let 976 - 1077:

„Jeho vnější podoba pak projevovala ušlechtilost jeho rodu: oči měl modré a zářivé, obočí nebylo ani převislé a mračné, ani tažené rovnou čarou jako u žen, nýbrž zdviženo a projevující jeho hrdost...Vzrůstem byl poněkud menší než prostřední postavy, ale těla souměrného ve svých částech a nikterak se nehrbil. Kdyby ho někdo spatřil pěšího, mohl ho srovnávat s některými jinými muži, když však seděl na koni, byl naprosto nesrovnatelný, seděl jako přibit v sedle na způsob soch, jaké dokonali sochaři vytvořili v tom postoji...Měl ve zvyku kroutit si vousy, což činil zvláště, když se rozpálil hněvem nebo když přijímal slyšení a když se zabral do myšlenek....mluvil přerývaně, s krátkými přestávkami, spíše jako prostý venkovan, než jako vzdělaný člověk a smál se řehotavým smíchem, že se celé tělo otřásalo..

..Basileios stál v čele svého vojska, v jedné ruce držel meč, druhou objímal ikonu Matky Boží a hledal v ní záštitu proti zběsilému útoku nepřitele... Tažení proti barbarům nepodnikal tak, jak to zpravidla činí většina panovníků, kteří zahajují tažení uprostřed jara a vracejí se koncem léta. Pro Basileia bylo okamžikem návratu jen dosažení cíle, který byl příčinou tažení. Vzdušoval nejkrutějšímu mrazu i žhavému vedru, a kdykoli měl žízeň, nehledal hned pramen, ale snášel tělesné útrapy, jako by byl z tvrdé oceli...

Za vlády Basileia II. dosáhla Byzanc svého mocenského vrcholu. Tento císař ztělesňoval představu o absolutním vládcí, jenž je svrchovaným pánem nad státní správou, nad církví i armádou, který svou vůli diktuje nejen ve vlastní říši, ale dovede ji prosadit i za hranicemi. Jeho říše se rozkládala od Eufratu po Dunaj a od Kavkazu po Jaderské moře. Kromě podrobení Bulharů (čímž Byzanc po dlouhé době kontrolovala celý slovanský Balkán), se mu podařilo znovu dobýt rozsáhlé oblasti v Sýrii a zajistit je úspěšnou obranou proti útokům arabských Fátimovců (šííté). Posílil také vliv Byzance v jižní Itálii a středomořské oblasti. Jeho sestra Anna se stala manželkou kyjevského velkoknížete Vladimíra - jejich sňatek

položil základy rusko - byzantského přátelství, Vladimírův křest znamenal rozšíření ortodoxní víry do Kyjevské Rusi. Zdejší církev byla podřízena konstantinopolskému patriarchovi, zatímco Kyjev se stal domácím náboženským centrem a sídlem metropolity. Politický i kulturní vliv Byzance v této době velmi vzrostl a do jeho sféry byl zahrnut také silný, do této doby samostatně se vyvíjející ruský soused. Basileios II. dovršil triumf byzantských vojenských schopností, diplomacie a křesťanské kolonizace, na kterém se postupně různou měrou podepsali jeho předchůdci z makedonské dynastie v průběhu 10. století. Velký rozkvět zaznamenalo městské hospodářství. Vysokou úroveň ve srovnání se západní Evropou si udržela zbožní výroba i obchod ve městech. Důležitým pramenem pro poznání řemesel a obchodu organizovaných do cechů v 10. století je tzv. Eparchion biblion (eparchova kniha), popisující práva a povinnosti jednotlivých cechů, především cařihradských. Cechovní výroba v hlavním městě byla organizována do třech základních skupin. První skupina se na výrobě přímo nepodílela, zahrnovala správní funkcionáře, notáře a bankéře. Do druhé patřili obchodníci a do třetí bezprostřední výrobci - řemeslníci. Nejvýznamnější postavení měla cechovní výroba hedvábných a lněných látek. Mimo cechy existovaly ještě šlechtické dílny, pracující pro vnitřní potřeby šlechty, nikoliv pro trh. Sociální struktura městského obyvatelstva vévodila šlechta, významné politicko - hospodářské pozice si udržovali také církevní hodnostáři, střední vrstvu tvořili řemeslníci a obchodníci, nejnižší společenskou vrstvou byla městská chudina. Po smrti Basileia II. (zemřel ve věku 68 let, po 49 letech vlády), sváděla hlavní boj o moc ve státě úřednická a vojenská aristokracie.

Od rozdělení křesťanstva k rozkladu říše.

Po kulminaci moci Makedonské dynastie v první čtvrtině 11. století se začínají projevovat nové problémy. Vzrůst moci úřednické a vojenské aristokracie oslabil postavení byzantských císařů, kteří se dostávali často do role bezvýznamných exponentů silné šlechty. K důležitým změnám došlo ve správním i vojenském uspořádání, pozměnily se také společenské a hospodářské vztahy. Západnímu lennímu systému se Byzanc připodobnila zavedením tzv. proníí (pronoia = péče). Jednalo se o doživotní přidělení či darování pozemku i s rolníky šlechtě, které však nebylo dědičné. Daňová a vojenská síla státu byla oslabena, protože se císařové vzdali ochrany drobného pozemkového majetku svobodných rolníků a vojenských statků. Tento stav se musel řešit najímáním varjažskoruských a anglosaských žoldněřských vojsk, zejména poté, co říši začali ze severu opět ohrožovat Bulhaři, kteří se nesmířili se svou porážkou, velké nebezpečí z východu znamenal rovněž růst moci seldžuckých Turků. Stát také oslabovaly různé pokusy o převrat a vnitřní rozbroje, občas přerůstající téměř v anarchii, na druhé straně pokračoval rozmach kultury a vzdělanosti - například roku 1054 vznikly v Konstantinopoli dvě vyšší školy určené pro filozofická a právní studia a Byzanc si i nadále na tomto poli uchovala značnou převahu nad západní Evropou.

Napětí mezi západní a východní církví, trvající celá staletí, prakticky od zániku západořímské říše vyvrcholilo roku 1054 v podobě tzv. velkého východního schizmatu, který znamenal definitivní rozdělení západního a východního křesťanstva, zároveň s sebou přinášel i obecně neblahé následky pro další vztahy Západu a Východu. Protiklady řeckovýchodního a latinsko západního myšlení se postupně projevovaly v liturgii, disciplíně, církevně politických a dogmatických sporech. Na zvýšení napětí se podepsalo obnovení západního císařství za Karla Velikého a později za Oty I. Velikého, na druhé straně zase obrazoborecké hnutí a oboustranné územní nároky, zejména na Apeninském poloostrově. K vlastnímu rozkołu došlo v době pontifikátu (doba papežské vlády) papeže německého původu Lva IX. a byzantského císaře Konstantina IX.. Nešťastně se na celém problému podepsal vpád Normanů do jižní Itálie, kteří začali připravovat Byzanc o tamní državy. Konstantin IX. byl svolný k uzavření spojenectví s papežem ke společnému boji proti Normanům. Budoucího poklesu svého vlivu

v jihoitalské oblasti, se ale obával konstantinopolský patriarcha Michael Kerualios, který neváhal okamžitě zdůrazňovat všechny rozdíly a rozpory mezi svou a latinskou církví, svou nelibost dával najevo uzavíráním latinských kostelů a klášterů v hlavním městě. Papežští legáti (vyslanci), vyslaní do Konstantinopole, aby realizovali zamýšlené spojenectví a zastavili patriarchovy útoky, si počínali poněkud nešťastně. Až příliš sebevědomé jednání obou stran v tak citlivých problémech se vyhrotilo až do té míry, že jeden z papežských legátů neústupného patriarchu exkomunikoval (vyobcoval z církve) přímo v nejvýznamnějším chrámu Hagia Sofía, před zraky ostatního kněžstva a lidu, připravenými k bohoslužbě. Tento diplomatický úlet papežského vyslance dokonal roztržku, neboť patriarcha odpověděl antiklatbou. K osudovému nedorozumění došlo ve velmi komplikované situaci, neboť v době patriarchovy exkomunikace, 16. července 1054, byla latinská církev bez papeže (Lev IX. zemřel v dubnu téhož roku a jeho nástupce, Viktor II. nastoupil svůj pontifikát až v dubnu 1055). Tento fakt zpochybňoval platnost legátova jednání, nicméně rozkol se už nepodařilo odstranit. Na rozdíl od různých herezí v tomto případě nedošlo k narušení jednoty víry, ale k narušení jednoty církve.

Krátce po osudné události, která se stala tragickým mezníkem v dějinách křesťanství, zemřel císař Konstantin IX.. Nad Byzantskou říší se začala stahovat mračna hned ze dvou stran. Předzvěstí dlouhodobějšího úpadku říše se stalo spojenectví Normanů s papežským stolcem na západě, zatímco na východě sílila hrozba seldžuckých Turků. Seldžukové se poprvé na dějinné scéně objevili ve druhé polovině 10. století. Svůj název odvozovali od prvního vůdce Seldžuka, který roku 960 přestoupil na islám. Roku 1071 uštědřili císaři Romanu IV. Diogenovi (1068 - 1071) drtivou porážku v bitvě u arménského Mantzikertu, při které upadl byzantský vládce do zajetí. Tureckému sultánu Sulejmanovi se podařilo ovládnout následně celou Malou Asii, kde kolem roku 1080 vznikl tzv. Rumský sultanát, s hlavním městem Nikaïou, místem zasedání prvního církevního koncilu.

V bezprostředním ohrožení bylo třeba především posílit armádu a loďstvo. Nastalá situace umožnila nástup na trůn dynastii Komnenovců, reprezentující zájmy vojenské šlechty. Zakladatel dynastie Alexios I. Komnénos (1081 - 1118) se ukázal jako zdatný panovník, nadaný stratég a diplomat. Jeho vládou počínaje se byzantinci stále více spoléhali na žoldnéřské síly. Vědom si stále naléhavějšího nebezpečí ze strany Seldžuků, byl to právě on, který se jako první obrátil s prosbou o pomoc k papeži a přiměl ho k vyhlášení křížové výpravy. Díky pomoci benátských námořních sil (Byzanc neměla po ztrátě maloasijských držav téměř žádné loďstvo) se mu podařilo vytlačit Normany, usilující o získání Konstantinopole, když se jim předtím podařilo získat byzantská území v jižní Itálii. Za to s Benátkami uzavřel spojeneckou smlouvu, která jejich obchodníkům garantovala svobodu obchodu na území říše, k tomu bylo benátské zboží osvobozeno od cel a poplatků. V Cařihradě benátským kupcům vykávali vlastní čtvrtě, v přístavu zase zvláštní místa pro benátské lodě. Benátské kupce nepodléhali byzantským úřadům. Privilegia, kterými Alexios I. Benáťany obdaroval se staly základem jejich obchodní nadvlády v Levantě. Další ohrožení pocházelo od kočovných Pečeněhů útočících ve spojení s rovněž kočovnými Polovci, za podpory bulharských heretiků bogomilů, následovníků dřívějších paulikiánů. Pečeněhové, kteří obléhali Cařihrad v letech 1090 - 1091, byli poraženi jen díky tomu, že se Byzanci podařilo získat úplatkem jejich spojence, Polovce, na svou stranu, čímž byla znovu upevněna byzantská pozice na svém bulharském panství.

V nadcházejícím období velká část křesťanské Evropy žila křížovými výpravami. Jejich cíl byl jasný - osvobození nejposvátnějších míst křesťanství z rukou fanatických vyznavačů islámu. Mezi Alexieim I. a křižáky existoval smlouva, v níž císař sliboval pomoc svých vojenských oddílů při osvobození Palestiny, křižáci měli Byzanci navrátit její dřívější državy vyrvané z tureckých rukou. Brzy se ale ukázalo, že zájmy křižáků na východě příliš nekorespondují se zájmy byzantské vlády. Po první, úspěšné křížové výpravě (1096 - 1099),

se po dlouhé době ocitlo pod kontrolou křesťanů svaté město Jeruzalém. Křižáci zakládali na Předním východě své státy (království, hrabství, knížectví), na sobě navzájem nezávislé. Další výprava, která do Byzance dorazila za Manuéla I. (1143 - 1180), už vztahy mezi Byzantinci a křižáky zhoršovala, přestože právě Manuél se vyznačoval u byzantských vládců nezvyklým porozuměním pro některá rozdílná pojetí západní civilizace. Křižáci se začali totiž usazovat na byzantském území a pro říši začali znamenat nové nebezpečí.

Zlepšení vzájemných vztahů rozhodně nenapomohla ani nejvýznamnější postava na západoevropském císařské stolci vrcholného středověku. Fridrich Barbarossa (Rudovous), který se zúčastnil osobně třetího tažení koncem 12. století. Byzanc neuznával za univerzální římskou říši a tím ani za rovnocenného partnera. Situace se posléze vyostřila natolik, že představitelé západní a východní císařské moci neváhali při vzájemných střetech využít třeba i podpory jinak společného nepřitele. Tak Byzanc neváhala v utajeném zápase se západořímským císařstvím podporovat ani papežskou kurií a spolek lombardských měst proti, Barbarossa zase využil při prosazování svých zájmů pomoci ze strany Seldžuků.

Hluboká krize, v níž se Byzanc druhé poloviny 12. století nacházela byla reálně znovu vyjádřena drtivou porážkou od rumských Seldžuků v bitvě u Myriokefalonu (Přední Asie) roku 1179. Byl to ale jen jeden z projevů narůstající krize. Oslabena byla také pozice centrální vlády, narůstaly feudální rozbroje, hospodářství měst se nacházelo v hlubokém úpadku, zejména díky četným privilegiím italských městských států, především Benátek, ale i Janova, jež získaly v obchodních záležitostech monopolní postavení.

Také průnik latinského obyvatelstva do cařihradského obchodu se podílel na celkovém zvýšení napětí. Vyjádřením nespokojenosti a obav domácího obyvatelstva bylo propuknutí silného protilatinského povstání v Cařihradě roku 1182, za nějž došlo k vyvraždění všeho obyvatelstva latinských čtvrtí. Povstání dopomohlo k moci Androniku Komnénovi (1183 - 1185). Jeho reformy jejichž cílem bylo zavedení pořádku ve státní správě a také zmenšení daňového útisku obyvatelstva, se ale nesetkaly s pochopením u bohatých feudálů. Ti se proti svému vládci spojili se sicilským králem Vilémem II., jehož normanská armáda se vydala roku 1185 do Byzance. Jako odvetu za pobití latiníků při povstání v Cařihradě pojala Vilémova vojska dobytí a následné plenění Soluně. Následný nástup nové dynastie Angelovců, jejímž zakladatelem byl Izák II. Angelos (1185 - 1195), nazábránil dovršení politického i hospodářského úpadku říše. Čtvrtá křížová výprava do Palestiny, uskutečněná na popud papeže Inocence III. pak znamenala pro Byzanc úplnou katastrofu, jejímž výsledkem byl faktický rozpad státu. Cílem tažení bylo dobytí Jeruzaléma, který roku 1187 získal vynikající vojevůdce sultán Saladin z dynastie Ajjúbovců. Leč při cestě do Palestiny se křižáci 13. 4. 1204 zmocnili Konstantinopolu. Hlavní město Byzance totiž skýtalo kořist neporovnatelně větší, než jakou mohli najít v islámském světě. Hlavními organizátory celé akce byli Benátčané, kteří si nezapomněli předem vyhradit právo udržení všech privilegií, které jim udělil už dříve byzantský císař. Povel ke zteči konstantinopolských bran a následnému vyhnání císaře Alexia V. dal benátský dóže, nenasytný Enrico Dandolo spolu s dalším křížáckým vůdcem Bonifácem z Montferratu. Při požáru a drancování paláců, kostelů, klášterů i obydlí prostých obyvatel, které trvalo tři dny, zahynulo na dva tisíce řeckých obyvatel. Bylo naloupeno množství drahocného zboží, včetně cenných relikvií. „Byzantský spojenec“ - Benátky, získaly velkou část uloupeného majetku, jenž rozšířil jejich už tak velmi mohutné zisky za převoz křižáků do Svaté země. Byzantský historik a očitý svědek pustošení „druhé Říma“, Niketas Choniates vylíčil osudné události takto:

„V onen den, kdy město padlo, vpadli dobyvatelé do všech domů, loupili vše, co našli a nutili obyvatele, aby jim ukázali skrýše: některé tloukli, některé vzali na milost, ale všechny ohrožovali. Když dosáhli majetku, pídili se po jiném a nutili vlastníky domů, aby jim přinášeli další. Nešetřili nikoho a nic majitelům neponechávali. A nepovolili jim dokonce ani používat jejich obydlí a společně s nimi jíst, nýbrž s opovržením odmítali každé soužití s Romaji

(Byzantinci), uráželi je, vyloupili je, a poté je vyhnali z jejich příbytků. Velitelé křižáků rozhodli, aby obyvatelstvo opustilo město. V sevřených skupinkách odcházeli obyvatelé z města, zahalení v hadrech, vysílení hladem, s bledými, smrtelně vpadlými obličejí a krvácejícíma očima, neboť plakali více krev než slzy. Jedni nařikali pro svůj majetek, jiným se zdála ztráta majetku nejméně bolestnou a nařikali, poněvadž jim někdo uloupil dospívající dceru a zneužil ji, nebo proto, že ztratili svoji manželku. Tak táhli svou cestou, každý oplakávaje jinou bolest...“

Na troskách Byzantské říše vzniklo několik malých nástupnických států. (viz mapa) Nejvýznamnější část - Konstantinopol a okolí se proměnily na tzv. Latinské císařství, které existovalo do roku 1261. Latinské proto, že bylo založeno západními rytíři, křesťany náležejícími do římsko katolické, tedy latinské církve, kteří sami sebe zvali „Latiníky“. V jeho čele stanul Balduin z Flander, korunovaný v polovině května 1204 chrámu Boží Moudrosti (Hagia Sofia). Vláda křižáckého předáka však byla jen velmi krátkou epizodou. Bonifác Motferratský, další důležitá postava křižáckého rytířstva, získal Soluň, Makedonii a Thesálii a vytvořil soluňské království.

Nositelem byzantských tradic se však stalo Nikajské císařství, s Theodórem Laskarisem v čele. Zabíralo západní část Malé Asie a v této době se v něm nacházelo sídlo řeckého ortodoxního patriarchátu. V lidech zde bylo upevňováno vědomí národní sounáležitosti a společného řeckého původu. Uchýlila se sem zejména byzantská aristokracie, která se nehodlala smířit s okupací Byzance Franky - tak Byzantinci křižáky jakožto západní Evropany obecně nazývali. Zbídačená města a hospodářství, mělo za následek, že většina původního obyvatelstva hledala útočiště v byzantském exilu. Řecká moc zůstala zachována ještě ve dvou nezávislých státech. V Epirském despotátu, nacházejícím se na Peloponésském poloostrově, v té době nazývaném Morea a Trapezuntském císařství, nejvýchodnějším byzantským státem, v jehož čele stála dynastie Komnénů.

Benátčané, v této době suverénně ovládající prakticky celé Středozemní moře, si rovněž přisvojili značnou část Byzance. Největší zájem měli o významné ostrovy, poloostrovy a přístavy, ze tří osmin pak vlastnili také Konstantinopol. Na patriarchův stolec dosedl Benátčan Tomáš Morosini, čímž se na čas, násilně, stala tato oblast římsko katolickou.

Jednotlivé státy vzniklé dočasným rozdělením Byzantské říše měly různě dlouhé trvání. Například Trapezuntské císařství bylo roku 1461 vyvráceno Turky, roku 1254 byl epirský despota nucen uznat vazalskou závislost na Nikajském císařství atd.

Latinské císařství se od samého počátku nacházelo v existenční nejistotě. Nenávist porobeného řeckého obyvatelstva zevnitř a vytrvalá snaha o jeho vyvrácení ze strany Nikaje, k tomu ještě nutnost obrany proti silnému bulharskému sousedu - to vše signalizovalo, že se zdejší panování bude počítat spíše na desetiletí, než celá staletí. K tomu, že se přece jen toto císařství udrželo více než půl století jistě napomohl i fakt, že mezi státy hlásícími se k byzantským tradicím často docházelo namísto spolupráce k rozmlíškám a vzájemným řevnivostem.

Epilog Byzance - od nástupu Palaiologovců k pádu Cařihradu (1261 - 1453)

Nikájské snažení o obnovu byzantské říše po dílčích úspěších završil Michaél VIII. Palaiologos (1259 - 1282). Podnikl rozhodující úder proti Latinskému císařství a v roce 1261 vtáhl vítězně do Konstantinopole. Aniž to mohl tušit, nástupem jeho dynastie na byzantský trůn se otevřela poslední kapitola byzantských dějin, které uzavřel pád hlavního města do tureckých rukou.

Byzantská říše byla obnovena, ale ve srovnání s dobou největšího rozmachu byla po všech stránkách jen stínem někdejší evropské politické, hospodářské a kulturní velmoci Evropy. Mnohá území se nepodařilo navrátit pod vládu císaře, týkalo se to především benátských

držav, většinou strategicky důležitých, některé oblasti vlastnili též Janované, některé oblasti zůstaly v držení latinských feudálů (řecká oblast, ostrovy). Obnovené císařství, které se jen pomalu vzpamatovávalo z předchozí složité situace, však od počátku znovuzrození ohrožovaly balkánské země - Bulharsko a stále silnější Srbsko, ze západu hrozilo nebezpečí od sicilských Anjouovců. Zvláště Karel I. z Anjou se netajil snahami obnovit v Řecku Latinské císařství, podporován latinskými feudály. Michail VIII. musel hledat cesty z prekérní situace. Jednou z možností se zdálo být odstranění východního schizmatu, které by vedlo ke znovuoobnovení jednoty křesťanské situace a tím k odstranění konfliktů vznikajících pod náboženskými záminkami. Dohoda mezi papežskou kurií a byzantským panovníkem, tzv. lyonská unie, protože byla schválena na koncilu ve francouzském Lyonu roku 1274, se stala prvním vážným pokusem o vyřešení rozkolu, byť pokusem v dané situaci pragmatickým. Svého naplnění ale nedosáhla, neboť byzantské obyvatelstvo a duchovenstvo se s ní ve větší míře nestotožňovalo, posléze od unie odstoupil i papež Martin IV. a postavil se na stranu dobovačských plánů Království obojí Sicílie, které se zaměřovaly především na Byzanc. Její představitelé však potvrdili pověst výborných diplomatů a také úplatkářů, když se jim promyšleným „finančním zásahem“ podařilo zlomit nebezpečí Anjouovců skrze tzv. „sicilské nešpory“ - krvavé povstání proti vládě Anjouovců, které vypuklo roku 1282 na Sicílii, které způsobilo, že obávaná moc Karla I. z Anjou vzala za své.

Bezprostřední vnější nebezpečí bylo zažehnáno, hrozila však také vnitřní destabilizace. Byzantská společnost této doby byla zasažena mnoha závažnými proměnami. Pronie, propůjčené lenní statky se měnily na dědičné, svobodné obyvatelstvo upadalo do stále větší závislosti na bohatých vrstvách, jejichž hospodářská, administrativní a soudní moc narůstala na úkor středního stavu. Finanční krize se odrazila v devalvaci byzantské měny, stát se rovněž potýkal s nedostatečnými stavby v armádě, který musel být nahrazován dobře placenými žoldněři, velké peníze stál také rozvětvený státní aparát.

Po neúspěchu křižáckých výprav a pádu poslední křižácké bašty Akonnu roku 1291 nabrala na aktuálnosti turecká hrozba. Turci po vytažení křižáků kolem roku 1300 měly ve svých rukou opět velkou část Malé Asie. Pro úspěch jejich dalšího postupu hovořila občanská válka v Byzanci svedená o trůn mezi Andronikem II. (1282 - 1328) a Andronikem III. (1328 - 1341), jehož oporou a šedou eminencí byl peloponéský velmož Ioannés Kantakuzenós, který své snažení korunoval získáním titulu spolucísaře pod jménem Jan VI. (1347 - 1354). Bojující strany do konfliktu zatahovaly i tradiční nepřátele Byzance - Bulhary a Srby. Obyvatelstvo zatěžované v době konfliktu narůstajícími daněmi dávalo najevo svoji nespokojenost celou řadou povstání (řemeslnické chudiny v Drinopoli roku 1341, povstání „zélótů“ čili horlivců v Soluni v letech 1342 - 1349 atd.) Zhoubným výsledkem byl fakt, že neřešené situace a potlačená povstání obvykle vedla obyvatelstvo k zoufalému kroku, že se obracelo o pomoc k Turkům či jiným nepřítelům říše.

Asi v polovině 14. století se již z východu přibližoval osudový nepřítel, osmanští Turci, kteří se rozhodným způsobem rychle zmocňovali zbytků byzantských panství v Malé Asii, aby zahájili vítězné tažení na Balkán. Úspěšně si zde počínali pod vedením Murada I. (1362 - 1389), který obsadil město Adrianopolis, dnešní Edirne, čímž se Turci dostali na evropskou půdu. Kontrolovali také strategicky důležitou úžinu Dardanely a tak se další zisky na Balkáně jevily jen jako otázka času. Muradův současník na byzantském stolci, Ioannés V. Palaiologos (1341 - 1391), podnikl v tomto ohrožení druhý pokus o církevní sblížení nebo spíše sjednocení Západu a Východu. Osobně podnikl cestu do Říma, kde konvertoval k římskokatolické církvi. Stejně jako Michail VIII. ve své vlasti s tímto řešením nepochodil a unie opět zůstala zbožným přáním některých jednotlivců.

Okleštěné území Byzance připomínalo koncem 14. století kolos na hliněných nohou, který se už navíc nacházel ve vazalském postavení vůči tureckému sultánovi a jenž se postupně rozpadl na řadu menších územních celků. Situace byzantského císařství se dramaticky měnila

v průběhu několika málo let, takže počátkem 15. století jeho území zahrnovalo již jen Cařihrad s nedalekými thráckými městy, některé ostrovy v Egejském moři, Soluň a formálně také poloostrov Peloponés, který už byl odříznut tureckým panstvím. I Turci však měli své nepřátele. Jejich rychlý a úspěšný postup pozastavil roku 1402 vůdce středoasijských turkotatarských kmenů Timur Lenk - Tamerlan (chromý), který tureckého sultána v bitvě u Ankary zajal a jeho vojsku uštědřil takovou porážku, že málem znamenala konec velkých plánů a řádně otrásla se základy turecké říše. Po Tamerlánově smrti nabrali Turci druhý dech a roku 1422 poprvé udeřili na Cařihrad, tentokrát ještě bez úspěchu. Nicméně po několika letech získali Soluň. Do třetice se skrze náboženské sjednocení se západem téměř beznadějnou situaci pokusil zvrátit Ioannés VIII. Palaiologos (1425 - 1448). Výsledkem obnoveného jednání o vyřešení východního schizmatu, které se konalo na církevním koncilu ve Ferrare a Florencii roku 1439, bylo uzavření tzv. Florentské unie. Opět nedošlo k jejímu obecnému přijetí díky neoblomnosti ortodoxní strany.

Ještě předtím ale nevyšel pokus o „světské diplomatické řešení“ Manuéla II. Palaiologa, který se osobně vydal pro pomoc k evropským panovnickým dvorům. Výsledky byly žalostné, neboť více než sliby se mu přivést nepodařilo.

Závěrečného dějství více než tisícileté byzantské říše mělo dva hlavní hrdiny, stojící pochopitelně na opačné straně bitevního pole. Císař Konstantin XI. Palaiologos (1449 - 1453), bývalý despot peloponéský, se stal posledním byzantským císařem, přičemž trůn získal až se souhlasem tureckého vládce. Turecký sultán Mehmed II. po právu nazývaný Dobyvatel, byl mužem citižádostivý, vynikající vojevůdce, ale také básník, znalec jazyků (uměl persky, arabsky, jihoslovansky). Chtěl se stát důstojným nástupcem byzantských císařů stejně jako choval úctu k dědictví tureckého státu, který se mohl chlubit vyspělou administrativou, silnou armádou a kulturní vyspělostí. Mehmedovým vojskem obležená poslední část Byzance, bránící se Cařihrad, se snažil s desetitisíci obránci, jejichž polovinu tvořili italská žoldnéři, odolat asi dvacetinásobné turecké přesile. Samotné obléhání trvalo 7 týdnů, kdy do určité míry hrozilo Turkům nebezpečí příchodu některé z Byzanci přislíbených pomoci (proslýchalo se, že se chystá benátské loďstvo nebo že Uhři překračují Dunaj atd.) Během zdoluhavého ležení nastal samozřejmě i v jinak disciplinovaném tureckém vojsku úpadek morálky. Objevila se také možnost odvolat obléhání výměnou za placení ročního tributu sto tisíc zlatých od císaře. Sultán naznačil cařihradským obyvatelům ještě další tři možnosti: vzdát se města bez boje a odejít s majetkem bez dalšího ublížení, druhou možností bylo zemřít mečem v boji a třetí vzdát se, zůstat ve městě a přestoupit na islám.

Dne 27. května 1453 začaly mohutné přípravy k rozhodující zteči, při které sehráli důležitou roli také tzv. Janičáři. Vojákům bylo přislíbeno spravedlivé rozdělení pokladů ve městě. Na druhé straně obránci skládali slib věrnosti císaři, jehož součástí bylo obětování života i domova. Císař zase procházel od domu k domu a žádal obyvatele za odpuštění, pokud kdy komu ublížil. Kroky všech pak mířili ke katedrále Boží Moudrosti, přestože se jí běžně vyhýbali, neboť tam sloužili mše latiníci. V dramatické situaci se však v chrámu spojovaly prosby římských katolíků i ortodoxních prosíce o zásah shůry, mši sloužili u jednoho oltáře kněží řečtí i římští. Konečný pád města však na sebe nedal příliš dlouho čekat. 29. května prorazila turecká armáda do města. Poslední byzantský císař byl zabit v boji u hradeb a poté co se ocitl Cařihrad či Konstantinopol v tureckých rukou, byl přejmenován na Istanbul (řecky eis tén polin - do města). Také zde se po dobytí uskutečnila vžitá zásada dát město k dispozici třídennímu neomezenému drancování vojáků, přičemž domácí obyvatelstvo nemělo žádná práva. Obraz honosného sídla se rychle změnil - pustošeny byly kostely i kláštery, knihy páleny, turbany věšeny na kříže. Před vydrancovanými stavbami se zanechala na znamení malá vlajka, aby snad někdo neztrácel čas. Zajatci dopadli různě - někteří se mohli navrátit domů, jiní byli zabiti, další prodáni do otroctví.

Pád Cařihradu nepochybně vyvolat zděšení dobové Evropy, která si uvědomila neúprosnou realitu tureckého nebezpečí. Jako poněkud naivní se snad i tehdy mohli jevit některé snahy odstranit či alespoň oddálit tuto hrozbu jinou než vojenskou cestou - například papež měl v úmyslu korunovat sultána na císaře Byzance, výměnou za přijetí křesťanství.

Závěrem je možné konstatovat, že turecká říše z velké části převzala byzantskou administrativu a v také v kultuře se snažila být důstojným nástupcem Byzance. Významné křesťanské chrámy, chrám Boží Moudrosti nevyjímaje, byli přeměněny na mešity a doplněny nezbytnými minarety. Mehmed II. se postaral o územní a mocenský rozmach své říše, stejně jako o její kulturní rozkvět. Díky jeho toleranci na něm měli podíl i umělci přijímaní s ciziny, což bohužel, přestalo platit pro jeho nástupce, kteří se rozhodně postavili proti sblížení evropské a muslimské kultury a počínali si pouze ve jménu Aláha.

Přehled byzantských císařů

Konstantin I. Veliký	324 - 337	Michael III. Methystés	842 - 867
Constantius	337 - 361	Basileios I. Makedonský	867 - 886
Julián	361 - 363	Leon VI. Moudrý	886 - 912
Jovianos	363 - 364	Alexandros	912 - 913
Valens	364 - 378	Konstantinos VII. Porfyrogenetos	913 - 959
Theodosios I. Veliký	379 - 395	Romanos I. Lakapenos	920 - 944
Arkadios	395 - 408	Romanos II.	959 - 963
Theodosios II.	408 - 450	Nikeforos II. Fokas	963 - 969
Markianos	450 - 457	Ioannes I. Tzimiskes	969 - 976
Leon I.	457 - 474	Basileios II. Bulharobijce	976 - 1025
Leon II.	474 -	Konstantinos VIII.	1025 - 1028
Zenon	474 - 475	Romanos III. Argyros	1028 - 1034
Basiliskos	475 - 476	Michael IV.	1034 - 1041
Zenon (znovu)	476 - 491	Michael V.	1041 - 1042

Anastasios I.	491 - 518	Zoe a Theodora	1042-
Justinos I.	518 - 527	Konstantinos IX. Monomachos	1042 - 1055
Justinián I.	527 - 565	Theodora (znovu)	1055 - 1056
Justinos II.	565 - 578	Michael VI.	1056 - 1057
Tiberios I.	578 - 582	Issakios I. Komnenos	1057 - 1059
Maurikios	582 - 602	Konstantinos X. Dukas	1059 - 1067
Fokas	602 - 610	Romanos IV. Diogenes	1068 - 1071
Herakleios	610 - 641	Michael VII. Dukas	1071 - 1078
Konstantinos III. a Heraklonas	641-	Nikeforos III. Botaneiates	1078 - 1081
Heraklonas	641-	Alexios I. Komnenos	1081 - 1118
Konstans II.	641 - 668	Ioannes II. Komnenos	1118 - 1143
Konstantinos IV.	668 - 685	Manuel I. Komnenos	1143 - 1180
Justinián II.	685 - 695	Alexios II. Komnenos	1180 - 1183
Leontios	695 - 698	Andronikos I. Komnenos	1183 - 1185
Tiberios II.	698 - 705	Issakios II. Angelos	1185 - 1195
Justinián II. (znovu)	705 - 711	Alexios III. Angelos	1195 - 1203
Filippikos	711 - 713	Issakios II. (znovu)	
Anastazios II.	713 - 715	a Alexios IV. Angelos	1203 - 1204
Theodosios III.	715 - 717	Alexios V. Murtzuflos	1204-
Leon III.	717 - 741	Michael VIII. Palaiologos	1261 - 1282
Konstantinos V.	741 - 775	Andronikos II. Palaiologos	1282 - 1328
Kopronymus			
Leon IV.	775 - 780	Andronikos III. Palaiologos	1328 - 1341
Konstantinos VI.	780 - 797	Ioannes V. Palaiologos	1341 - 1391
Eiréné (Irena)	797 - 802	Ioannes VI. Kantakuzenos	1347 - 1354
Nikeforos I.	802 - 811	Andronikos IV. Palaiologos	1376 - 1379
Staurakios	811-	Ioannes VII. Palaiologos	1390-
Michal I. Rangabe	811 - 813	Manuel II. Palaiologos	1391 - 1425
Leon V. Arménský	813 - 820	Ioannes VIII. Palaiologos	1425 - 1448
Michael II. Amorejský	820 - 829	Konstantinos XI. Palaiologos	1449 - 1453
Theofilos	829 - 842		

Latinské císařství

Balduin I. z Flander	1204 - 1205
Jindřich z Flander	1206 - 1216
Petr z Courtenay	1217-
Jolanta	1217 - 1219
Robert z Courtenay	1221 - 1228

Balduin II.	1228 - 1261
(Jean de Brienne)	1231 - 1237)

Nikajské císařství

Theodoros I. Laskaris	1204 - 1222
-----------------------	-------------

Dynastie vládnoucí v Byzanci

Dynastie Theodosiů	395 - 457
Dynastie Leů	457 - 518
Dynastie Justinů	518 - 610
Herakleiovci	610 - 717
Dynastie Isaurijská (Syrská)	717 - 820
Dynastie Amorejská (Frygická)	820 - 867
Dynastie Makedonská	867 - 1059
Dynastie Dukasů	1059 - 1081
Komnenovci	1057 - 1185
Angelovci	1185 - 1204
Latinské císařství	1204 - 1261

Ioannes III. Dukas		Níkajské císařství	1204 - 1261
Vatatzes	1224 - 1254	Laskaridové	1204 - 1261
Theodoros II. Laskaris	1254 - 1258	Palaiologovci	1261 - 1453
Ioannes IV. Laskaris	1258 - 1261		
Michael VIII. Palaiologos	1259 - 1261		

Použitá literatura:

- ABC světových dějin. Praha 1967.
Dostálová, R.: Byzantská vzdělanost. Praha 1990.
Dorazil, O.: Vládcové v dějinách Evropy I. - IV. Amlyn 1992.
Franzen, A: Malé církevní dějiny. Praha 1992.
Honzák, F., Pečenka, M. a kol.: Evropa v proměnách staletí. Praha 1997.
Kosina, J.: Ilustrované dějiny světové, díl II, středověk. Praha 1935.
Kronika křesťanství. Fortuna Print Praha 1998.
Kronika lidstva. Fortuna Print Bratislava 1992.
Runciman, S.: Pád Cařihradu. Praha 1970.
Teichová, A. a kol: Dějiny středověku I, II. Praha 1968.
Zástěrová, B. a kol.: Dějiny Byzance. Praha 1992.
Zwettler, O.: Čítanka k obecným dějinám středověku. Brno 1992.